

Перенесення на альтернативні носії інформації як засіб збереження бібліотечних фондів

*Світлана Шулженко,
старший науковий співробітник
Державного архіву друку
Книжкової палати України*

Проблема збереженості фондів не тільки актуальна, а й болюча для багатьох архівів і бібліотек. Умови, в яких упродовж багатьох років зберігалися друковані видання, не завжди були ідеальними. В останні роки ситуація ще більш погіршилася. Незадовільний стан книгосховищ, їхня перевантаженість, відсутність коштів на консервацію і реставрацію документів — ось чинники, які призводять до невпинного й незворотного процесу руйнування фондів, втрати цінних книг, журналів, рукописів тощо.

Не всі бібліотеки та архіви можуть запобігти зношенню фондів та уповільненню процесу руйнування, а кошти на проведення трудомісткої й дорогої роботи з консервації мають лише поодинокі установи. Тому збереження інтелектуального надбання країни шляхом перенесення його на інші носії інформації стає все актуальнішим.

Проблем вибору виду збереження документів дуже багато. Ми розглянемо лиш деякі з них, що неодмінно виникають у всіх, хто близько стикається з цим питанням, і які видаються нам досить важливими.

Перенесення інформації з паперового носія на інший коштує досить дорого, крім того, неможливо зовсім уникнути негативного впливу на друковану продукцію. Тому варто дуже відповідально підходити до відбору документів. Необхідно точно визначити, чи є документ рідкісним або унікальним, як часто він використовується, чи є ще його примірники в цій або в інших бібліотеках, чи був він збережений на іншому носії. Все це дасть змогу уникнути зайвої витрати коштів і часу на опрацювання, а також — що найважливіше — звести до мінімуму шкоду, що завдається при цьому друкованим виданням.

Безумовно, при такому підході нагальною стає необхідність тісної співпраці між архівами й бібліотеками на національному і міжнародному рівнях, що дало б змогу визначити пріоритетні напрями в роботі, уникнути зайвого (і високо-вартісного) дублювання, зробити процес збереження ефективнішим.

Нині існують три основні методи копіювання документів: ксерокопіювання, мікрофільмування та оцифрування. Розглянемо переваги і недоліки кожного з них.

Ксерокопіювання не забезпечує збереження друкованої продукції. Копіювальні апарати плоскісного типу (а саме вони найпоширеніші в бібліотечних і архівних установах) піддають документ сильному механічному навантаженню, а це призводить до неминучого пошкодження палітурок. Щоб уникнути цього, потрібно надавати перевагу апаратам, що дають змогу копіювати розкриті томи зверху, однак такі машини коштують дорожче. Крім того, деякі види документів, наприклад, на пергаменті або веленовому папері, з сургуч-

ними печатками, в цінних палітурках, крихкі, документи великого формату, що перевищує розмір скла копіювальної машини, не підлягають копіюванню.

До позитивів ксерокопіювання варто віднести можливість відновлення відсутніх і пошкоджених сторінок, зберігаючи вид носія і формат оригіналу. Ксерокопіями можна замінити документи на ламкому або крихкому папері, цінні й рідкісні видання, щоб запобігти їхньому зношенню або ушкодженню. Суттєвим є й те, що для використання ксерокопій не потрібен спеціальний апарат і багато користувачів надають перевагу саме їм. До того ж, ксерокопія коштує дешевше, ніж мікрофільм або оцифрування і не потребує особливих умов зберігання.

Метод мікрофільмування відомий досить давно: вже з початку 30-х років минулого століття архівні й бібліотечні матеріали почали переводити на мікроформи. Всі процеси мікрофільмування відпрацьовані, проблеми технологічного характеру, в основному, вирішені. Створення, дублювання і поширення документів на мікроформах економічно вигідне. Сам мікрофільм — дуже компактний носій (що важливо, зважаючи на хронічну нестачу приміщень для книгосховищ).

Комплекс мікроформ, зазвичай, складається з трьох фондів: страхового (страховий майстер-негатив), фонду користування (негатив другого покоління, виготовлений з майстер-негативів для створення робочих мікроформ) і фонду робочих мікроформ (позитивів) для поточного користування. Страхові копії зберігаються у вогнетривких добре провітрюваних шафах при температурі +15°C і відносній вологості повітря 30—40 % (при чіткому дотриманні таких умов вони можуть зберігатися до 500 років). Плівки фонду користування і робочих мікроформ не потребують таких ретельних умов зберігання. Вони розміщуються у прохолодному і сухому приміщенні в контейнерах, виготовлених з безкислотного паперу.

До недоліків цього способу збереження відноситься те, що контролювати дотримання усіх вимог процесу мікрофільмування досить складно. Якість документа на мікроформі буває досить низькою, а перевірити її можна лише по закінченні всього процесу створення мікрофільму. При частоту і тривалому використанні мікрофільм зношується, вкривається подряпинами, що негативно впливає на якість зображення. І все ж, коли йдеться про тривале збереження інформації, мікрофільмування може вважатися пріоритетним напрямом.

Оцифрування — спосіб отримання і зберігання зображень засобами комп'ютерних технологій. Інформація зберігається на магнітних або оптичних носіях. Серед переваг цього методу — швидкий доступ до інформації великої кількості користувачів одночасно. Автоматичні засоби пошуку набагато полегшують як сам пошук, так і використання інформації. Сканування уможливило отримання зображень, що не втрачають високої якості при використанні і багаторазовому копіюванні. Важливою є й можливість відновити або збільшити зображення за допомогою комп'ютера.

Проте процес сканування потребує використання дорогих технологій для перетворення і пошуку інформації, а витрати на отримання і збереження архівних копій тим вищі, чим вища їхня якість.

Метод збереження документів на електронних носіях, найпоширенішими з яких є оптичні диски, незважаючи на багато переваг, поки що не може розглядатися як оптимальний, коли йдеться про забезпечення довготривалого збереження інформації. Оптичні диски в основі своїй нестабільні, легко пошкоджуються. Варто пам'ятати і про моральне ста-

ріння устаткування. Досить серйозною проблемою є експлуатаційний цикл оптичного чи електронного носія і супутніх програм. Комп'ютерні програми і устаткування швидко замінюються новими версіями. З часом припиняється виробництво зчитувачів пристроїв, а старе програмне устаткування стає непридатним для роботи на комп'ютерах нового покоління. Все це потребує періодичного перенесення архівних копій на нові носії.

Не вирішені також і юридичні аспекти використання цифрових копій.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що одночасне створення страхових мікрофільмів для довготривалого збереження і цифрових копій для широкого доступу до інформації стане оптимальною стратегією забезпечення збереженості документів. Такий спосіб дасть змогу створити багаторівневу систему, спроможну забезпечити як нагальну потребу в безперешкодному доступі до інформації, так і збереженість бібліотечних й архівних фондів.

Вже зроблені перші кроки в цьому напрямі. Так, Національною парламентською бібліотекою України оцифровано понад 200 видань 1876 — 1943 років з історії України, літератури, мови тощо. З цими документами можна ознайомитися на сайті бібліотеки. Проводяться такі роботи у Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаника та деяких інших. Але це краплина в морі.

Впровадження сучасних технологій перенесення паперових документів на інші носії ні в кого не викликає заперечень. Однак, розпочинаючи цю роботу, бібліотечні й архівні установи стикаються з проблемами, які не можуть вирішити самотужки. Відсутність коштів для придбання дорогого обладнання і спеціалістів відповідного фаху — ось перешкоди, що стають нездоланими для багатьох.

На превеликий жаль, сподівання на те, що ситуація покращиться завдяки "Програмі збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000 — 2005 р." не справдилися. Термін дії програми вже закінчився, а багато її пунктів так і залишилися невиконаними. Міжвідомчі центри консервації і репрографії при НБУВ, НПБ України, ЛНБ імені В. Стефаника, ОДНБ імені М. Горького, ХДНБ імені В. Короленка, галузеві та регіональні служби репрографії створені переважно на папері. Обладнання для сканування отримали лише п'ять бібліотек України.

Кричущою є потреба в засобах збереження і для Книжкової палати України, фонд якої налічує більше 13,2 млн одиниць зберігання. Унікальні документи фонду — книги, газети, періодичні, образотворчі, картографічні, нотні видання, аркушева продукція — це жива історія нашої держави. Багато раритетних видань налічує фонд художньої літератури, серед них — твори Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Костомарова, Д. Багалія, репресованих у 1930-ті роки М. Хвильового, В. Підмогильного, М. Зерова та багато інших.

Букіністичною рідкістю стали журнали "Шлях", "Україна" (за редакцією М. Грушевського), "ВАПЛІТЕ", "Плужанин", "Життя й революція", фонд текстової аркушевої продукції. Особливе місце займає зібрання образотворчих альбомів, плакатів, листівок різних років видання, картографічних і нотних видань.

Не має аналогів фонд спеціального зберігання (Спецфонд), який складають видання 1917 — 1976 років, що були свого часу заборонені та рекомендовані до спеціального зберігання або знищення. Він представлений книгами з історії, економіки, літературою релігійного характеру, підручниками, словниками, творами репресованих митців, програмами і резолюціями з'їздів і є втіленою в документи історією життя українського народу.

Специфікою фонду Книжкової палати України, який щорічно збільшується на 155 тис. одиниць зберігання, є те, що він складається з одного примірника кожного видання, і вся без винятку друкowana продукція зберігається довічно. В цьому році виповнюється 90 років початку формування Державного друку України, який після утворення в 1919 році Книжкової палати України став її структурним підрозділом. Умови, в яких впродовж цих років зберігалися видання, не завжди були задовільними. Особливо це стосується тих часів, коли Книжкова палата знаходилася в Харкові. І зараз через перевантаженість книгосховищ і неможливість підтримувати в них стабільну температуру і вологість безцінні видання поступово руйнуються і можуть бути втрачені для прийдешніх поколінь. Через зношеність довоєнного фонду архів не може в повному обсязі задовольнити потреби користувачів.

Зважаючи на це, питання зберігання друкованих видань у Книжковій палаті України є дуже актуальним і потребує термінового вирішення. В зв'язку з неможливістю розв'язати означену проблему на державному рівні, ми звертаємося до спонсорів, до всіх, кому небайдужа доля інтелектуального надбання декількох поколінь: "Допоможіть зберегти унікальні друковані пам'ятки нашого народу і донести їх до широкого загалу наших сучасників і нащадків".

Список використаної літератури

1. Бровкин А. Г. Долгосрочная программа создания страхового фонда уникальных коллекций на базе современного микрофильмующего комплекса / А. Г. Бровкин // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : материалы Пятой юбилейн. междунар. конф. "Крым-1998". — М. : ГПНТБ России, 1998. — Т. 2. — С. 515 — 517.
2. Вебер Х. Оцифровка как метод обеспечения сохранности / Х. Вебер, М. Дерр // Науч. и техн. 6-ки. — 1998. — № 10. — С. 6 — 36.
3. Мірошникова В. Комплексна система консервації та репрографії бібліотечних фондів в Україні: принципи організації / В. Мірошникова // Бібл. планета. — 2006. — № 4. — С. — 15.
4. Основные правила хранения и использования библиотечных фондов, разработанные ИФЛА. — М., 2000. — С. 22 — 36.